

УДК 811.112.2'27/28

СУЧАСНА НІМЕЦЬКА МОВА З ПОГЛЯДУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Пономарьова Г. В.

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина,
e-mail: ponomarova_anna@ukr.net

У представленій статті розглядаються актуальні питання територіальної варіативності сучасної німецької мови, а також проблеми впливу соціальних чинників на німецькомовне середовище.

Ключові слова: діалект, регіолект, соціальна стратифікація.

Із погляду сучасного мовознавства, будь-яка мова може розглядатися у вертикальній та горизонтальній площинах. Вертикальне членування мови пояснюється існуванням у суспільстві певних груп, які використовують той чи інший соціолект. Горизонтальне членування викликане наявністю в мові територіальної варіативності – тобто територіальних діалектів, наріч або говірок.

Мета даної статті полягає у розгляді аспектів функціонування сучасної німецької мови у вертикальній та горизонтальній площинах.

Актуальність пропонованої теми пов'язана з тим, що процеси соціалізації територіальних діалектів, які відбуваються нині в будь-якому суспільстві, дають змогу говорити не про регіональні або соціальні мовні варіації в «чистому» вигляді, а про соціотериторіальні, в яких особливості мовної поведінки кожної людини є результатом складної взаємодії чинників територіальної, стратифікаційної, а також ситуативної варіативності.

Німецька мова є своєрідною «архісистемою», що поділяється на кілька функціональних підсистем, які відрізняються саме територією поширення. [1]. Деякі з функціональних підсистем німецької мови мають політично-адміністративний базис (так звані *Arealsprachen*), а інші розуміють як регіональні мови або діалекти.

Як зазначає А. І. Домашнев, німецька мова є не лише територіально варіативною, але й національно неомогенною [1]. І. Д. Перковська розуміє національний варіант як явище не лише лінгвістичне, а й мовно-соціологічне, як «літературно нормовану мовну систему, яка є всеохоплюючим засобом писемного й усного спілкування самостійного колективу» [2, 8]. Ю. О. Жлуктенко тлумачить національний варіант як «особливу форму існування певної мовної системи», до того ж, автор наголошує на його значущості для самих мовців, виокремлює відмінності характеристик та функцій мовних засобів, їх варіативний характер (наявність повсякденної розмовної мови, діалекту, літературної мови), а також існування письмово закріпленої національної норми [3, 19].

Регіональна варіативність німецької мови привертала увагу як вітчизняних, так і закордонних дослідників. У 20-х роках ХХ ст. одним з найважливіших напрямків у вивченні діалектів в Німеччині був так званий лінгвогеографічний напрямок, в

центрі уваги якого знаходилося горизонтально-просторове розчленовування діалектів. При цьому спочатку досліджувалися звукові й морфологічні ознаки діалектів, а пізніше увагу стала привертати так звана словникова географія. Лише поступово в діалектології, передусім завдяки зусиллям Т. Фрінгса [4], при визначенні діалектних меж почали враховуватися історичні чинники: політична та релігійна історія ареалу, історія заселення, історія становлення господарства тощо.

Варто зазначити, що діалект тлумачиться як різновид певної мови, що вживається як засіб спілкування між особами, пов'язаними територіальною, соціальною чи професійною спільністю [5, 105]. Деякі дослідники (Ф. Т. Жилко [6], С. О. Ігнатенко [7]) вважають, що діалект є тотожним такому поняттю, як говірка. Проте «діалект» та «говірку» варто розглядати як відносно синонімічні поняття, адже пояснюються вони мовознавцями часто по-різному. Так, Х. Поль [8], наприклад, під говіркою (нім. *Mundart*) розуміє географічно обмежену розмовну форму, яка вживається в окремих місцях певного мовного ареалу. Діалект, натомість, являє собою сукупність мовних ознак, спільних для кількох говірок певного мовного ареалу. До того ж, як зазначає Ф. Т. Жилко [6], сукупність структурно близьких діалектів утворює наріччя, а сукупність усіх наріч – діалектну мову, яка поряд з літературною, є однією з основних форм існування національної мови. Згідно з визначенням В. М. Жирмунського, діалект являє собою єдність, історично складену в процесі суспільно обумовленої взаємодії з іншими діалектами загальнонародної мови, тобто, є результатом не лише диференціації, але й інтеграції [9, 23].

Загальновідомо, що між двома різними діалектами за певних сприятливих умов можуть утворюватися мовні варіанти перехідного типу, які об'єднують у собі притаманні територіально близьким діалектам риси. Змішані діалектні форми можуть виникати не лише в зонах безпосереднього контакту двох діалектів. Змішення може бути результатом контакту діалекта місцевого населення з діалектом мігрантів або навпаки. Воно спостерігається також у діалектах, які знаходяться в іншомовному оточенні. У результаті взаємодії говірок або діалектів можуть утворюватися специфічні мовні риси, не представлені в жодному з мовних варіантів, які брали участь у процесі взаємодії. Так, наприклад, у міських говірках північної Німеччини, які виникли на нижньонімецькій основі, спостерігається заміна початкового *z-* (нижньонім. *t-*) на *s-*, наприклад: *Seit* замість *Zeit* (нижньонім. *tid*) [10, 140]. Аналогічно, у східних, змішаних за своїм характером середньонімецьких діалектах початкове *f-* з'являється замість північно-німецького *p-* у якості недосконалого відтворення південно-німецького *pf-*, при цьому незвичний звук замінюється найближчим схожим у фонетичній системі північно-німецьких діалектів [10, 135].

Питання щодо зіставлення діалектів із регіональними мовами є одним з актуальних питань сьогодення в межах дослідження варіативності німецької мови. Роблячи висновок з опозиції «діалект – літературна мова», які, згідно А. І. Домашневу, складають нижню й верхню «опори» мовних варіацій [11, 112], можна побудувати наступну парадигму: «діалект – перехідна зона – літературна мова». У результаті взаємодії діалектів та літературної мови в якості засобу спілкування в межах достатньо великих територій формуються так звані регіолекти. Перехід від діалекту до

регіолекту являє собою континуум проміжних форм існування мови з вираженими процесами конвергенції.

Термін «регіолект» впровадив у науковий обіг О. С. Герд, розуміючи його як «особливу форму усної мови, в якій вже втрачена значна частина архаїчних рис діалекту, і розвинулися нові особливості. Ця форма, з одного боку, не досягла ще статусу літературної мови, а з іншого, завдяки наявності багатьох ареальних рис, які варіюються, не співпадає повністю із міським просторіччям. Регіолекти охоплюють ареал ряду суміжних діалектів, включаючи міста й селища міського типу, тобто велими значні групи того або іншого етносу [12, 23]. П. фон Поленц також зазначав, що «регіолект – це варіант німецької мови, який знаходиться у постійному розвитку та характеризується системою мовних відмінностей, прояв яких не є обов'язковим і може також мати місце за межами позначеного регіону» [13, 456]. Сьогодні спостерігається процес розширення функцій, структури та ареалів панування діалектів, тобто, трансформація територіальних діалектів в регіональні розмовні мови.

Німецькі діалекти та регіолекти є не тільки «засобами комунікації», але й виконують функцію «засобів самоідентифікації». Саме цією функцією Х. Дінгельдейн пояснює відносно стабільне становище діалекту на півдні Німеччини. Діалектом розмовляють близько 60-80 % жителів Баварії та Баден-Вюртемберга, 40-60 % населення в Північній Рейн-Вестфалії та Берліні [13, 457]. Таким чином, на півночі діалектом розмовляє половина населення, на півдні Німеччини – дві третини. Тобто у процентному відношенні південь залишається більш схильним до діалекту, а північ – менш.

Проблема впливу на діалект соціальних чинників, разом з чинниками часу і простору, привернула увагу дослідників значно пізніше, головним чином завдяки роботам представників лейпцизької школи Т. Фрінгса, хоча, як зазначав В. М. Жирмунський, дослідники німецьких діалектів «здавна повинні були звернути увагу на їх соціальну диференціацію» [10, 525].

Стратифікаційна варіативність пов'язана, перш за все, з соціально-класовою структурою суспільства, з його поділом на класи, соціальні прошарки й соціальні групи. При цьому основною одиницею аналізу є мовні колективи – сукупності соціально взаємодіючих індивідів, що виявляють спільність мовних систем, якими вони користуються. Проте і в цьому випадку між мовними й соціальними структурами відсутні ізоморфні стосунки: одному і тому ж мовному колективу можуть відповідати різні елементи соціально-політичних, соціально-класових та інших соціальних структур [14, 82–85].

Всі або майже всі соціально обумовлені різновиди мови, незалежно від їх структурних і функціональних особливостей, у широкому розумінні можуть бути віднесені до категорії соціальних діалектів (соціолектів). Соціолект – це специфічна форма існування й функціонування мови, властива певній соціальній групі [15, 12]. О. Д. Петренко визначає соціолект як основну одиницю соціальної стратифікації мови і підкреслює, що, незважаючи на наявність різних формулювань у визначенні даного поняття, всі їх об'єднує загальна теза стосовно того, що це є мовний варіант, типовий для певної соціальної групи носіїв мови [16]. У той же час В. М. Жирмунський до числа соціальних діалектів відносить і територіальні діалекти (наприклад, говірки селян), і напівдіалекти (мова міського міщанства), і літерату-

рну мову (у її розмовній і писемній формах), вважаючи їх «соціальними рівнями мови», а отже, наслідком класової диференціації суспільства [17, 23]. Проте арго, на думку В. М. Жирмунського, «не є соціальним діалектом у чіткому розумінні», оскільки воно розвивається у межах тієї або іншої мови і діалекту як «лексика і фразеологія спеціального призначення» [17, 25]. Такої ж думки щодо професійних мов, жаргонів і арго дотримується Б. О. Серебренников, який називає їх не діалектами, а «соціальними варіантами мови» або «мовними стилями», оскільки «вони не мають специфічної фонетичної системи, специфічної граматичної будови й існують на базі звичайної мови» [18, 496].

На думку В. Д. Бондалетова, «загальною рисою всіх мовних утворень, що належать до категорії соціальних діалектів, є обмеженість їх соціальної основи: вони виступають додатковим засобом спілкування окремих соціальних, виробничо-професійних, групових і вікових колективів, а не цілого народу (як літературна мова) і не всього населення регіону (як територіальні діалекти)» [19, 68].

Соціолекти сучасної німецької мови – одне з найбільш численних і розгалужених мовних угруповань: проте серед лінгвістів до теперішнього часу немає єдності стосовно самих кваліфікаційних ознак, на підставі яких те або інше явище може бути віднесене до цієї групи. Одна із загальновизнаних тез зводиться до того, що джерелом їх розвитку є субкультура суспільства. В. Кьоніг вважає, що до соціолектів, у першу чергу, слід відносити різні особливі або спеціальні мови (нім. *Sondersprachen*), до числа яких, на його думку, належать лексичні групи, що вживаються учнями, молоддю, студентами, хіпі, неробами, в'язнями. Характерною особливістю таких мов, на його думку, є те, що всі вони сприяють «інтеграції» членів певного співтовариства та їх ізоляції (нім. *Abschließung*) від зовнішнього оточення, а також служать засобами самоідентифікації [20]. В. Функе, у свою чергу, наводячи поняття «соціолект покоління» (нім. *Generationssozialekt*), вбачає в його основі соціологічну категоризацію як упорядковуючу систему [21, 79].

Одним із найважливіших критеріїв підходу до вивчення соціолінгвістичної варіативності мовлення є питання вибору мовцем лінгвістичних засобів, зумовлених позамовними чинниками соціально-психологічного характеру. Отже, стратифікація як методологічний підхід дозволяє аналізувати закономірності мовної поведінки людини в реальних умовах, які об'єднуються згідно наступних страт-факторів: 1) вік; 2) стать; 3) клас/верства; 4) рівень освіти; 5) місце народження; 6) соціальна роль тощо.

Гендерна дихотомія, яка проявляється в самій структурі німецької мови, знаходить своє відображення і в різних стратегіях мовної поведінки комунікантів. Практично в усіх дослідженнях західних лінгвістів зазначається, що жінки, на відміну від чоловіків, дотримуються престижніших мовних форм, а отже, їх мовна поведінка ближче до нормативної. Так, емпіричні дослідження гендерно обумовленого вживання діалекту в окрузі Рейн-Зіг (Німеччина) в 1992 році показали, що жінки послуговуються діалектом значно рідше, ніж їх родичі чоловічої статі. Вірогідною причиною був той факт, що чоловіки здебільшого були зайняті в ремісництві, в той час як жінки мали офісну роботу. Результати пізніших досліджень доводять, що особи жіночої статі, в силу зміни ролі жінки у сім'ї, більш дистанційовані від діалекту, ніж чоловіки, та намагаються уникати його [22, 134]. Тобто, можна вважати, що гендерні розбіжно-

сті в мові обумовлюються різницею чоловічого й жіночого становища у суспільстві. Спираючись на результати порівняльного аналізу чоловічих і жіночих інтерв'ю, О. В. Спірюшкіна зазначає, що диференціація комунікативних стилів чоловіків і жінок обумовлена не лише соціальним чинником, але і психологічним: особливостями темпераменту, логічного мислення, сприйняття і спостережливості [23, 16].

На відміну від досліджень у сфері гендерної варіативності мовлення, системне вивчення вікових характеристик німецької мови у лінгвістиці являє собою менш розроблений аспект. Проте, як зазначає О. Д. Петренко, мовленнєві характеристики різних генерацій різняться суттєво, оскільки кожен мовець є представником саме свого покоління. Крім того, акустичні параметри кожного індивіда змінюються протягом усього його життя [24]. Значна увага в соціолінгвістичних дослідженнях останніх років приділялася вивченню мовленнєвих характеристик дітей і підлітків (дисертації О. С. Христенко [25] та О. Д. Петренка [24]). Однак зміни мовленнєвих особливостей індивіда неможливо пояснити лише впливом часу, натомість вони обумовлюються такими чинниками, як професія, освіта, мобільність, стиль життя, сімейний статус, соціальне середовище тощо [26, 206–207].

Отже, дослідження варіацій сучасної німецької мови, пов'язаних з дією соціальних чинників, вимагає також брати до уваги регіональні чинники, які проявляються у мовній поведінці особи як у повсякденному, так і в офіційному спілкуванні. Регіональні особливості мовлення мають прояв передусім у рамках ситуативної варіативності, тому що залежно від ситуації спілкування мовці допускають більшу або меншу кількість діалектних реалізацій. До того ж, ступінь використання місцевого діалекту у мовленні свідчить про рівень освіти людини, традиції сімейного чи соціально-групового мовлення.

Література:

1. Домашнев А. И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах / Анатолий Иванович Домашнев. — Л., 1983. — 231 с.
2. Перковская И. Д. Дифференциальные признаки швейцарского варианта немецкого литературного языка (на материале швейцарской художественной литературы XIX и XX вв. и современной швейцарской прессы) : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. Д. Перковская. — М., 1972. — 28 с.
3. Жлуктенко Ю. А. Варианты полинациональных литературных языков / Юрий Олексійович Жлуктенко. — Киев : Наукова думка, 1981. — 280 с.
4. Frings T. Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Dÿsseldorf und Aachen. / Theodor Frings. — Marburg, 1913. — 243 S.
5. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — М. : ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век» : ООО Издательство «Мир и Образование», 2003. — 623 с.
6. Жилко Ф. Т. Ареальные единицы украинского языка / Ф. Т. Жилко // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. — М. : Наука, 1972. — С. 5–17.
7. Игнатенко С. А. Динамические тенденции в вокалической системе тарского старожильческого говора : автореф. дис. на соиск. учен. степ. к. филол. н. : 10.02.01 / С. А. Игнатенко. — Омск, 2004. — 22 с.
8. Pohl H. D. Gedanken zum österreichischen Deutsch (als Teil der „pluriarealen“ deutschen Sprache) / Heinz Dieter Pohl // Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa. — Wien, 1997. — S. 67–87.
9. Жирмунский В. М. Национальный язык и социальные диалекты / Виктор Максимович Жирмунский. — Л. : ГИХЛ, 1936. — 299 с.
10. Жирмунский В. М. Восточно-средне-немецкие говоры и проблема смешения диалектов / В. М. Жирмунский // Язык и мышление. — Том 6–7. — М. : Изд-во АН СССР, — 1936. — С. 133–159.

11. Домашнев А. И. Понятие структуры современного немецкого языка в трудах В. М. Жирмунского / А. И. Домашнев // Вопросы языкознания. — М., 1980. — № 2. — С. 111–126.
12. Герд А. С. Введение в этнолингвистику / Александр Сергеевич Герд. — СПб. : Изд-во Санкт-Петербургск. ун-та, 2005. — 456 с.
13. Polenz P. von Deutsche Sprachgeschichte vom Spdtmittelalter bis zur Gegenwart / Peter von Polenz. — Bd. III. XIX und XX Jahrhundert. — Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1999. — 757 S.
14. Базиев А. Т., Исаев М. И. Язык и нация / А. Т. Базиев, М. И. Исаев. — М. : Наука, 1973. — 248 с.
15. Цвиллинг М. Я. Функциональный стиль, подъязык, социальный диалект. К вопросу о соотношении понятий / М. Я. Цвиллинг // Общие и частные проблемы исследования функциональных стилей. — М. : Наука, 1986. — С. 5–29.
16. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Петренко Александр Демьянович — К., 1998. — 453 с.
17. Жирмунский В. М. Проблемы социальной дифференциации языков / В. М. Жирмунский // Язык и общество. — М. : Наука, 1969. — С. 22–38.
18. Серебренников Б. А. Территориальная и социальная дифференциация языка. / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. — М. : Наука, 1970. — С. 451–501.
19. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / Василий Данилович Бондалетов. — М. : Просвещение, 1987. — 160 с.
20. Künig W. Welche Normen? Wessen Normen? Fünfzehn Sdtze zu Info DaF / Werner Künig // Info DaF: Informationen Deutsch als Fremdsprache. — 2008. — N 35 (1). — S. 61–63.
21. Funke W. Charakteristika des Generationssozialekts der Jugendlichen in der DDR / W. Funke // Kwartalnik XXIX, 1-2. — 1982. — S. 79–80.
22. Luffler H. Germanistische Soziolinguistik / Heinrich Luffler. — Berlin : Erich Schmidt, 1994. — 256 S.
23. Спирюшкина Е. В. Проявление гендерного фактора в немецком языке (на материале немецкой публицистики) автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. В. Спирюшкина. — Н. Новгород, 2006 — 22 с.
24. Петренко А. Д. Изучение произносительных особенностей детской речи в фоностилистическом аспекте / А. Д. Петренко, Д. А. Петренко // Культура народов Причерноморья. — Симферополь : ТНУ, 2008. — № 107 — С. 7–12.
25. Христенко О. С. Німецький молодіжний сленг: лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Христенко. — К., 2009. — 20 с.
26. Eckert P. Language and Gender / P. Eckert, S. McConnell-Ginet. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. — 366 p.

Пономарева Г. В. Современный немецкий язык с точки зрения региональной и социальной дифференциации / Г. В. Пономарева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». — 2012. — Т. 25 (64), № 3, ч. 1. — С. 169-174.

В представленной статье рассматриваются актуальные вопросы территориальной вариативности современного немецкого языка, а также проблемы влияния социальных факторов на немецкоязычную среду.

Ключевые слова: диалект, региолект, социальная стратификация.

Ponomareva G.V. Modern German language in terms of regional and social differentiation / G.V. Ponomareva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. — Series: Philology. Social communications. — 2012. — Vol. 25 (64), No 3, part 1. — P. 169-174.

The following article deals with the actual questions of regional variability of contemporary German as well as the influence of social factors on the German language.

Key words: dialect, regional language, social stratification.

Поступила в редакцию 03.09.2012 г.